

Љубинка ШКОДРИЋ*

Институт за савремену историју
Београд

Александар МАРКОВИЋ*

Државни архив Србије
Београд

ПЕЧАТИ У СРБИЈИ У XIX ВЕКУ

Анстракт: У чланку су анализирани изглед, симболика и употреба печата у Србији током XIX века. Посебна пажња посвећена је хералдичким ознакама и натписима на печатима као облику специфичне визуелне идентификације путем које се одражавају развој државности и изградња српске државе и њених институција. Разматрани су употреба личних печата и постепено обликовање и промене на печатима првих државних установа. Оснивање и развој институција сагледани су кроз уједначавање форме и прописивања законских одреби о изгледу и начину употребе печата.

Кључне речи: печати, државност, Србија, сфрагистика, хералдика.

Abstract: The article analyzes the appearance, symbolism and use of the seals in Serbia during the 19th century. In its focus are the heraldic markings and inscriptions on the seals as a form of specific visual identification through which the development of statehood and building of the Serbian state and its institutions are reflected. The use of personal seals and the gradual shaping and changes on the seals of the first state institutions were considered. The formation and development of institutions were represented through the unification of the form and legal regulations regarding the appearance and right of use of the seals.

Keywords: seals, statehood, Serbia, sphragistics, heraldry.

* lj.skodric@gmail.com

* a.markovic@archives.org.rs

Значај и основе проучавања печата нововековне Србије

Нововековним српским печатима бавили су се углавном хералдичари при проучавању развоја српског грба, док је врло мали број радова који за тему има искључиво нововековну српску сфрагистику.¹ У том смислу печати се могу посматрати и проучавати и као предмети специфичне занатске и уметничке израде, али и као носиоци симбола путем којих су њихови власници желели да буду представљени и виђени, као и начина на који су желели да комуницирају са другима и изразе своје претензије и амбиције. Упркос ограниченом простору којим располажу, печати могу носити богату поруку.² Проучавање печата једног друштва омогућава стицање увида у правни и административни развој једне заједнице, као и сагледавање друштвених обичаја и норми које су захтевале или наметале употребу одређене врсте печата. Представе и симболи изражени на печатима сведоче о систему вредности једног друштва у одређеном времену, као и о његовом уређењу и односима који су у њему владали. Документарна вредност печата садржи и елементе од културно-историјског и друштвеног значаја. Као такви, они представљају вредан историјски извор и значајни су за проучавање историје друштва и уметности, али и привредне и политичке историје.³

Примена печата као административног средства постојала је још у најстаријим цивилизацијама.⁴ Представе на печатима изражаване су у

¹ У највећој мери проучавани су печати устаничке Србије којима су своје радове посветили Славко Шакота и Марко Атлагић. Славко Шакота, „Прилог сфрагистици Првог српског устанка“, *Зборник Музеја Првог српског устанка* 2 (1960) 105–111. Марко Атлагић, „Печати Карађорђеви и његових првака у Првом српском устанку“, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* 37 (2007) 405–412. Марко Атлагић, „Сфрагистичко–хералдичко–вексиколошко наслеђе из Карађорђева устанка 1804–1813. године“, у: Научни скуп *Карађорђе – корифеј Првог српског устанка*, Рача 2012, 153–165. Значајни подаци о разним врстама печата који су били у употреби на подручју Србије објављени су у каталогу: Владимир Мереник, Ирена Колај, *Печати и печатњаџи у Историјском музеју Србије*, Београд 2016.

² *The Seal in the West*, Beijing 1996, 3.

³ С. Шакота, „Прилог сфрагистици“, 105.

⁴ Први печати се јављају у Месопотамији у време Сумера, а затим се њихова употреба шири и на исток – ка Индији и Кини, и на запад – ка Египту и острвима Егејског мора одакле су преко Грчке допрли до Рима. *The Seal in the West*, 5.

форми натписа, портрета, грбова или симбола.⁵ Њиховим специфичним отискивањем на списе обезбеђује се веродостојност, те они представљају неопходан фактор за утврђивање аутентичности докумената, као и материјални израз њихове оригиналности. Пошто служе као доказ да документ није кривотворен, тиме дају правну сигурност приватним и државним актима. На основу печата, такође, може се утврдити идентитет документа, односно његова припадност, порекло и време у коме је настао, уколико ти подаци на основу других елемената нису познати.

Помоћна историјска наука која се бави проучавањем печата, њиховим развојем и начином израде назива се сфрагистика или сигилографија. У архивима и музејима се могу наћи два облика печата. Први представља матрицу или негатив, најчешће израђен од метала, углавном од гвожђа или месинга, а почетком XX века у употребу су ушли и печати израђени од гуме. Други облик представља отисак, најчешће учињен у воску, који може да буде црвене или црне боје, затим од чађи, а у новије време од мастила.

У Србији је свест о значају печата за историју и историјска истраживања постојала већ у време оснивања првог архива. Током расправе посланика Народне скупштине поводом усвајања Закона о Државној архиви, одредбе о чувању старих печата су унете у овај Закон, пре свега захваљујући инсистирању народног посланика Димитрија Мите Петровића.⁶ Законом о Државној архиви (данашњем Државном архиву Србије), донетим децембра 1898. године, предвиђено је да поред четири главна одељка (политичког, историјског, административног и законодавно-судског) у Државној архиви постоји и посебно одељење за прикупљање и чување старих печата.⁷ Већ у првој деценији свога рада Државна архива је прикупила значајну колекцију старих печата. Највећи број њих предали су на чување, током 1905. и 1906. године, Министарство иностраних дела, Министарство просвете, Министарство правде и Народна скупштина.⁸ Ова пракса наставила се и у каснијем периоду, а осим ње приступало се и откупу печата који су се

⁵ Bartol Zmajčić, *Heraldika. Sfragistika. Genealogija*, Zagreb 1971, 69.

⁶ *Стенографске белешке Народне скупштине за 1898*, Београд 1899, 1666–1683.

⁷ Благоје Исaiловић, Момчило Митровић и Љубинка Шкодрић, *Архив Србије 1898–2018. Историја институције*, Београд 2019, 52.

⁸ Динамичан рад на прикупљању старих печата у значајној мери био је условљен активним приступом првог државног архивара Михаила Гавриловића који је током 1905. године упутио распис свим државним установама и позивао их да предају Државној архиви своје старе печате. *Историја фондова Архива Србије*, I, 1900–1922, прир. Љубинка Шкодрић, Београд 2019, 126.

налазили у приватном власништву.⁹ Међутим, део ове колекције страдао је током Првог светског рата.¹⁰ Осим губитака, Збирка печата Државног архива Србије, временом је и богаћена и у њој се данас чува преко 1.500 печата и штамбиља, међу којима се истичу печати војда Карађорђа, кнеза Милоша Обреновића, кнеза Михаила Обреновића, Државног савета, Народне скупштине, Владе Краљевине Србије и државни печати Кнежевине и Краљевине Србије.¹¹ Прикупљањем и чувањем печата појединих истакнутих личности и установа баве се и музеји. У том смислу се посебно истиче Збирка печата Историјског музеја Србије у саставу које се чува 405 предмета, међу којима су два Карађорђева печата, као и печат митрополита Мелентија, Луке Лазаревића, печатни прстенови кнеза Александра Карађорђевића и краља Милана Обреновића, као и лични печат краља Петра Карађорђевића.¹²

У проучавању печата који су били у употреби у Србији, пажња се најчешће посвећивала печатима из средњовековног периода. Значај средњовековних печата, осим специфичности израде и симболике представа на њима, налази се и у томе што за разлику од новијег доба, не постоји велики број других врста докумената и осталих историјских извора. Печати из XIX века значајни су јер јасно оцртавају и симболички приказују развој модерне српске државности, односно изградњу савремене српске државе и њених институција, као и друштвене и политичке промене кроз које је Србија пролазила током овог периода.

Узори, израда и употреба

Употреба српских нововековних печата имала је упориште код Срба у Хабзбуршкој монархији, где су црквене установе, имућнији грађани,

⁹ Током 1909. године откупљен је од Љубомира Медаковића гвоздени печат кнеза Михаила Обреновића. Исто, 225.

¹⁰ Приликом израде пописа архивске грађе Државне архиве која је нестала током Првог светског рата констатовано је 1920. године и да недостају два сандучића са печатима и штамбиљима. Исто, 388.

¹¹ Архивско веће Србије донело је 1972. године Упутство о обради и чувању печата и жигова, којим је предвиђено да се у архивима за отиске печата на документима води посебан сумарни и аналитички каталог, а за негативе инвентар матрица печата. „Упутство о обради и чувању печата и жигова“, *Архивски преглед*, 2 (1972), 31-39.

¹² Детаљније: В. Мереник, И. Колај, *Печати и печатњаци у Историјском музеју Србије*.

занатлије и села имали сопствене печате.¹³ У периоду пред српски устанак печате су у Србији користиле истакнуте друштвене личности, пре свега кнежеви и свештенство, а њихова употреба представљала је израз високог друштвеног положаја и угледа. Први српски устанак и обнова српске државе донели су убрзани развој и процват установе печата. Устаници су кроз симболе које су стављали на печате тежили да обједине обнову српске државности и традиције српске средњовековне државе. У том смислу огроман утицај извршила је *Стематологија* Христифора Жефаровића, прва значајнија српска књига 18. века, објављена у Бечу 1741. године, у којој су представљени бакрорези ликова српских владара и владарских грбова.¹⁴ Узор овом делу била је слична збирка Павла Ритера Витезовића из 1701. године, али је она настала са другачијим циљем. Док је Витезовићу циљ био да подстакне обнову „Хрватског царства“ под аустријским царем Леополдом,¹⁵ Жефаровићева књига била је посвећена патријарху Арсенију IV Јовановићу Шакабенти и у највећој мери је била намењена српском грађанству као књига „обновљених култова српских владара, а тиме и књига пробуђеног српског национализма“.¹⁶ У том смислу она је имала огроман утицај на обнављање српске националне идеологије, изградњу нововековног националног идентитета и изражавање културних, уметничких, националних и политичких тежњи српског народа.¹⁷

Богата израда, сложеност и опремљеност првих устаничких печата говори о утицају које су на формирање устаничке државе имале развијене европске администрације, у првом реду аустријска. Печати су најчешће и наручивани и израђивани у Хабзбуршкој монархији, а мањи број, лошије

¹³ Душан Поповић, *Срби у Војводини, II, Од Карловачког мира 1699. до Темешварског сабора 1790*, Нови Сад 1959, 289.

¹⁴ „Жефаровићеви цртежи ће, међутим, далеко надрасти време и околности у којима су настали. Они су били најзначајније графичко представљање српске политичке идеологије онога доба, у којој су свест о постојању славне државе у средњем веку и независне националне цркве, играле и улогу поруке коју је књига носила. Када су примерци књиге били заплешени 1807. код побуњеника у Срему који су се бунили против феудалног поретка и говорили о држави са северне и јужне обале реке Саве, то је доживљавано као паљење сламе крај незаштићене појате. Нема револуције без симбола и застава, а Српска револуција 1804–1815. у томе није изузетак.“ Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Београд 2008, 140.

¹⁵ Александар Палавестра, „Измишљање традиције: илirsка хералдика“, *Етно-антрополошки проблеми* 3 (2010) 193.

¹⁶ Динко Давидов, „Јубилеј Жефаровићеве *Стематологије* 1741–1991“, *Годишњак Библиотеке Матице српске* (1991) 153.

¹⁷ Динко Давидов, *Српска Стематологија. Беч 1741*, Нови Сад 2011, 21.

израде и слабијег квалитета, у Србији. Технику израде печата почетком XIX века познавао је архимандрит манастира Боговађе Хаџи-Рувим Нешковић.¹⁸ Пре него што је настрадао у Сечи кнезова, 1804. године, то знање је пренео свом братићу Петру Николајевићу Молеру, једном од устаничких војвода. По паду устаничке Србије Молер је направио печате устаничких старешина, које је прота Матеја Ненадовић понео у Беч да би их отиснуо на преводе српских молби упућених учесницима на Бечком конгресу 1815. године.¹⁹ Нажалост, ниједан од тих печата није сачуван. Познато је, такође, да је мањи број печата израђиван и у Русији.²⁰

До тридесетих година XIX века у Србији се нико није специјализовано бавио израдом печата. Анастас Јовановић, први српски фотограф, овладао је техником њихове израде средином тридесетих година када је као младић радио у Државној штампарији. Он је у то време почео да прави печате прво за сопствене потребе, а затим и за своје окружење.²¹ Између осталог, израдио је и печате српских магистрата, који су се у то време оснивали.²² По сопственом сведочењу, пре него што је као државни питомац послат на школовање у Беч 1838. године, израдио је и личне печате за синове кнеза Милоша. На печату кнежевића Милана био је приказан „грб српски окружен војеним амблемима, тј. барјацима, пушкама и топовима, а унаоколо надпис: ’Милан Обреновић, престолонаследник Србски’, а Михаилу само мали српски грб у среду, а унаоколо име и презиме и то овако: ’Бег Михаило Обреновић’“.²³

¹⁸ Славко Шакота, „Један Хаџи Рувимов граверски рад“, *Зборник Музеја Првог српског устанка* 2 (1960) 113.

¹⁹ Славко Шакота, „Сликарска дела Петра Николајевића Молера“, *Зборник Музеја Првог српског устанка* 1 (1959) 137.

²⁰ С. Шакота, „Прилог сфрагистици“, 106.

²¹ Радомир Поповић, „Анастас Јовановић – ангажовани обреновићевац“, у: *Идентитети и медији. Уметност Анастаса Јовановића и његово доба*, Београд 2017, 55.

²² „... Па пошто сам из Крагујевца чешће морао писати мајци, а имајући доста алата у словоливници, ја начиним себи печат за запечаћивање писама. Многи из штампарије видећи то, стану ме молити да и њима начиним, које сам радо чинио, јер онда није било никог у Србији који би печате резао, и тако ја у моме слободном времену резајући печате, врло се извезбам у том послу, да сам после кад су заведени магистрати за њих печате резао.“

Јовановић је на крају више новца почео да зарађује од израде печата него што је износила његова плата у штампарији. Љубомир Никић, „Аутобиографија Анастаса Јовановића“, *Годишњак Музеја града Београда* 3 (1956) 402.

²³ Исто, 404.

За овај период карактеристично је постојање две врсте печата. Првој групи припадају државни печати најстаријих српских институција чија је изградња била у току, тако да се њиховим проучавањем може дочарати историјски развој српске државности. Другој групи припадају лични печати појединих истакнутих личности и они су најчешће били у облику прстена печатњака. Док су печати институција углавном били уједначени по форми и облику, лични печати одражавали су укус и претензије власника, па отуда разноврсност и богатство представа које су приказане на њима. Преовлађивале су представе трофејних ознака, углавном различитог оружја и опреме, што указује на војне заслуге на које су се позивали њихови власници.

Једна од особености тога времена је и та да је печат имао предност у односу на потпис. Потпис се лако могао кривотворити, што је са печатом било теже јер се налазио у искључивом поседу власника. Међутим, постојали су и покушаји кривотворења печата. У Београду 1837. године један шлосер (бравар) је за такав прекршај осуђен на казну од 50 батина или новчано 50 гроша.²⁴ Друга, за то време значајнија предност печата била је у томе што је у доба готово опште неписмености могао да га употреби и неко ко није писмен, те да га због јасне и разумљиве сликовности препозна и разуме и онај ко није умео да чита.²⁵ Значајно је напоменути и да се у то време нису употребљавале коверте, већ је свако писмо било савијано и по ивици затварано печатом од воска, што је служило као гаранција неповредивости преписке.

Печати устаничке Србије

О значају печата као симбола самосталности и независности говори и чињеница да су убрзо по избијању Првог српског устанка све истакнутије народне старешине имале своје печате. Већ 1804. године поједине старешине имале су једнообразне печате са натписом *Коммедант фо Србије*. Ови печати су највероватније били израђени у Аустрији, што се може закључити на основу претпоставке да израз „фо“ у натпису долази од немачког „од“ (фон) Србије. У средини печата били су уцртани лични иницијали, а такав печат имали су Карађорђе, Јаков Ненадовић, Матија

²⁴ Државни архив Србије (ДАС), Књажевска канцеларија (КК), VIII-593.

²⁵ М. Атлагић, „Печати Карађорђеви и његових првака“, 406.

Стефановић и други.²⁶ Из времена устаничке Србије сачувано је неколико матрица печата, од којих су најзначајнија три Карађорђева печата, печати београдског, грочанског и поречког магистрата, као и печати устаничких војвода Луке Лазаревића, Младена Миловановића, Марка Катића и Стојана Чупића. Изглед несачуваних матрица може се реконструисати на основу њихових отисака на документима из тог времена, као и на основу наруџбина за њихову израду. Тако нам је познато како је изгледао печат Првитељствујушег совјета, Вујице Вулићевића, Матије Ненадовића. Иако судбина тог печата није позната, извештаји аустријских власти сведоче да је у време руско-српске војне сарадње, капетан Петар Никић, који је командовао козачким пуком на подручју Србије и учествовао у бојевима на Варварину и Лозници, 1810. године наручио израду печата са натписом *Печатја сербскога козачкаго полка*, у чијем је горњем делу требало да се налази круна, а у средини двоглави орао.

Угледање на западне узоре при изради печата није подразумевало само пуко копирање. Настојећи да изграде самосталну државу, устаничке вође су својим печатима давале јединствено национално обележје. Пре свега, текст на печатима био је писан ћирилицом, а у симболици су настојали да оживе хералдичку традицију српске средњовековне државе, преузимајући изглед грбова из Жефаровићеве *Стематологије*.²⁷ Тако је на печату Правитељствујушег совјета приказан грб Србије и грб Трибалије, а на једном Карађорђевом печату грб Раме. На другом Карађорђевом печату, који је више употребљавао у званичне сврхе, налазили су грбови Србије, Босне и Немањинског царства, чиме су исказиване државотворне амбиције и циљеви, као и тежња ка стицању владалачког легитимитета.²⁸ И поред тога, у устаничкој Србији није био извршен дефинитиван избор грба, што

²⁶ ДАС, Збирка Мите Петровића (ЗМП), 30.

Овај Карађорђево печат, који је сматран за његов званични печат, сачувала је после слома Првог српског устанка једна породица из Осијека од које је откупљен посредовањем Гаврила Витковића. Гаврило Витковић, „Нови податци за историју српских пресељеника у Угарској“, *Гласник Српског ученог друштва* 36 (1879) 4.

²⁷ Још је Стојан Новаковић истакао да је Жефаровићева *Стематологија* „постала једини извор и руковођа за све хералдичке послове и потребе у Срба. Када је у почетку овога века отпочео рат за ослобођење Србије, на печате, на војне заставе обновљеног државног живота узимани су с потпуном вером Жефаровићеве грбови.“ Стојан Новаковић, *Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности*, Београд 1884, 133.

²⁸ Ненад М. Јовановић, *Грбови, заставе и химне у историји Србије*, Београд–Цетиње 2010, 43–44.

Сл. 1-01: Печат Ђорђа Петровића Карађорђа, који је израђен 1806. године. На печату је скраћеницама исписано „Божијом милошћу Георгије Петровић народа све Србије и Босни“ и стављени су грбови Немањића, Србије и Босне према Стемагографији Христифора Жефаровића.
(ДАС, Збирка печата, 28/1)

Сл. 1-02: Репродукција печата Правитељствујушег совјета из 1809. године.
(ДАС, V-3612)

Сл. 1-03: Печат Београдског магистрата из 1807. године.
(ИМС, инв. бр. Пч 14/88)

Сл. 1-04: Печат Младена Миловановића, војводе и једног од вођа Првог српског устанка.
(ИМС, инв. бр. Пч 1/5)

се види и из поменутих печата Карађорђа и Правитељствујушег совјета. Устаници су на печате стављали више представа које су симболисале жељу за обнављањем српске државности и уједињењем српских земаља. Насупрот томе, на печатима локалних устаничких власти (београдског магистрата, као и грочанског, рудничког, ужичког и поречког магистрата)

налазио се само грб Србије (крст са четири оцила), који је такође преузет из Жефаровићеве збирке.²⁹

Печати из доба прве владавине кнеза Милоша Обреновића

После Другог српског устанка, на почетку дипломатске борбе за добијање аутономне српске кнежевине, велика пажња посвећивала се изради печата за кнеза Милоша и прве српске установе. Већ у априлу 1816. године издато је 16 гроша од пореских прихода „за печат по заповести Молеровој“, који је у то време био „надзиратељ“ Народне канцеларије.³⁰ Представе и натписи на печатима осликавали су међународни положај у коме се Србија налазила и њен унутрашњи политички развој. Постепено се са печата потискују турски атрибути, а уносе национални.

Први печат који су користили и кнез Милош и Народна канцеларија, 1815–1816, није имао никакве српске симболе, већ неодређену орнаментуку изнад које је представљено дете са обручком, а са страна су била слова грчког алфабета (ΘΔΙω).³¹ У периоду 1816–1817. године кнез Милош је користио печат са турским симболима, на којем је на кнежевском плашту представљен полумесец, изнад кога су две туге са коњским репом, а на врху плашта турбан – чалма,³² са стране је натпис *МИЛОШЪ ОБРЕНОВИЧЪ СЕРБСКИИ ОБР.КНЕЗ*. У следећој фази, од пролећа 1817. године, Милошев званични печат садржао је натпис

²⁹ У српској средњовековној држави владари из династије Немањића, а затим и кнез Лазар и његови потомци, као хералдичко знамење користили су лик двоглавог орла, док је штит са крстом и четири оцила (огњила) своје извориште имао у византијској хералдици. Тек је у илирским грбовницима насталим током XVI и XVII века представљан као грб Србије. Овај грб се појавио на заставама Првог и Другог српског устанка, на једном Карађорђевог печату и печату Правитељствујушег совјета, затим је прихваћен као грб Кнежевине Србије, а са изменама и стилизацијама и као грб Краљевине Србије, Краљевине Југославије, СР Србије и у новије време Републике Србије. Д. Давидов, *Српска стематологија*, 47.

Као пандан овом грбу у почетку стварања српске државе коришћен је грб Трибалије који је сматран и за обележје Браничева и Шумадије, а на коме је представљена глава дивљег вепра прободена стрелом.

³⁰ Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, II, Београд 1898, 41.

³¹ ДАС, ЗМП-142.

³² ДАС, ЗМП-6354.

МИЛОШЪ ОБРЕНОВИЧЪ КНЯЗЪ СЕРБСКІЙ,³³ што сведочи о порасту његовог утицаја и положаја. На том печату више се не налази полумесец већ српски грб, али се изнад грба, као српског симбола, налази турски турбан са пером, као симбол врховне турске власти, што је симболизовало и заједничку српско-турску управу 1815–1830. Турска знамења означавала су подређен положај Србије и кнеза Милоша у односу на турске власти. О угледању на турске обичаје и установе сведочи и то што је кнез Милош имао свог мухурдара, односно чувара печата, а у кореспонденцији са турским властима користио је и печате са натписом на турском језику.³⁴

Сл. 2-01-02-03: Отисак и печати кнеза Милоша Обреновића из периода 1815–1830. Први печат, који је кнез Милош користио 1815–1816, није имао никакве српске симболе, већ неодређену орнаментуку и слова грчког алфабета. На следећем Милошевом печату налазе се турски симболи (полумесец на кнежевској порфири са тугама изнад којих је турска чалма), а од 1817. на печат је стављен крст са четири оцила, а од турских симбола остала је само чалма. (ДАС, ЗМП–142; ДАС, ЗМП–6354; ИМС, инв. бр. Пч 21/95)

Сл. 2-04: Отисак печата Народне канцеларије из 1818. године.
(ДАС, ЗМП–343)

³³ ДАС, ЗМП–2556. Радосав Марковић, *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*, Београд 1957, 133.

³⁴ Мирјана Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша 1815–1939*, Београд 1999, 82.

Народна канцеларија је основана 1815. године договором кнеза Милоша и Марашли Али-паше, а потврђена ферманом који је у Србију стигао почетком 1816. године.³⁵ Она је била у почетку, уз кнеза Милоша, најважнија српска установа. На печату који је добила 1818. године налазила се представа штита са српским грбом на кнежевском плашту изнад кога се налазио турски турбан са пером и натписом *ПЕЧАТ КНЕЗОВА КАНЦ. СЕРБ. 1818*. Печат таквог изгледа, са натписом *Печатъ Кассе Общепародне Србске*, почетком двадесетих година добила је и Државна благајна, као једна од првих установа, основана одлуком Народне скупштине 1815. године.³⁶ О значају који су за старешине имали печати, види се из једног спора кнеза Милоша са члановима Народне канцеларије. У писму из јануара 1816. он је тражио да му врате печат, пошто су га стављали на одлуке са којима се он није слагао.³⁷

Као упечатљив пример развоја облика и форме српских нововековних печата могу се издвојити печати Суда општеноародног српског који је под тим именом основан 1823. године у Крагујевцу и представљао је врховни српски суд у том периоду. Први печат који је добио одмах по установљењу имао је само натпис *СУДЪ ОПЩЕНАРОДЫИ СЕРБСКИИ* и по једноставности израде може се закључити да је био производ домаћих занатлија.³⁸ Реорганизацијом овог суда од 1825. он добија и нови печат са натписом *СУДЪ КНЕЗОВА СЕРБСКИИ* са представом српског грба изнад кога је турбан, као на печатима кнеза Милоша, Народне канцеларије и Државне благајне. Најкарактеристичнији печат Српског народног суда јесте онај који се јавља од 1829. године са натписом *Печатъ Сословія Србскаго*. Овај печат се користио до укидања овог суда 1835. године, када је његову улогу преузело једно од одељења Државног свјета. Изузетан је по томе што се на њему налази штит са четири поља на којима су представљени грбови Србије, Немањића, Раме и Трибалије, што је јединствена појава за овај период. Такође је занимљиво да су постојале две варијанте овог печата, једна на којој се на врху кнежевског плашта налазио турбан и друга на којој је представљена кнежевска круна. Печат са оваквом грбовном представом и са кнежевском круном имали су и магистрати Пожаревачке и Смедеревске нахије.

За проучавање развоја употребе печата у периоду прве владавине кнеза Милоша битну улогу имају магистрати на челу са српским

³⁵ Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, II, Београд 1909, 293.

³⁶ ДАС, КК, XIV-1.

³⁷ М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, II, 27.

³⁸ М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, II, 313.

кнезовима, који су представљали прве локалне српске установе и имали су судско-полицијску власт у нахијама.³⁹ Први такав нахијски суд био је Пожаревачки совјет,⁴⁰ основан после Абдулине буне 1821. године. Јединствено за његов печат је што је у натпису поседовао објашњење да је основан са дозволом кнеза Милоша (*СОВЕТЪ ПОЖАРСВАЧКИ С ДОЗВОЛЕНЕМ В: С: К: Г: МИЛОША ОБР*) и није имао никаква сликовна обележја.

Сл. 3-01-02-03: Отисци печата Суда народног српског
(ДАС, ЗМП-6508; ДАС, КК XIV/61; ДАС, ДС, IE Ф1 №4/836)

Сл. 3-04: Печат Магистрата пожаревачког,
основаног у првој половини 1821. године.
(ИМС, инв. бр. Пч18/92)

Прву половину двадесетих година 19. века, кад је реч о печатима локалних установа обележили су печати лошије израде, вероватно домаћег порекла, на којима су владали сиромаштво и оскудност у ликовним представама и често је преовлађивао само натпис. Печате без обележја, већ само са натписом, у почетку су поред пожаревачког совјета, имали

³⁹ Исто, 309.

⁴⁰ Исто, 310.

магистрат нахије ваљевске, кнезови суда свилајначког, затим магистрат свилајначки, магистрат нахије београдске и магистрат крагујевачки. Другу групу печата локалних установа представљали су печати који су поред натписа поседовали и ликовне представе, често неодређеног садржаја и углавном без српских обележја. У овакве печате спадају печати: кнезова суда јагодинског, кнезова суда смедеревског, магистрата нахије шабачке и магистрата ужичког. Крајем треће деценије XIX века печати се почињу уједначавати, на њима преовлађује српски грб уоквирен венцем са једнообразним натписом „печат маг. нах.“, што представља први корак ка њиховој унификацији.

Од трећег Хатишерифа 1833. године и присаједињења шест отргнутих нахија, почиње изградња чисто српске управе.⁴¹ На Трифунској скупштини 1834. године кнез Милош је предложио оснивање владе преко које би ефикасније спроводио власт, па је убрзо основао шест ресора са пет министара. Истовремено, врши се нова територијална организација земље.⁴² Кнез Милош је 22. марта 1834. поделио Кнежевину на пет сердарстава, а дотадашње административне јединице нахије и капетаније, заменила су окружја и срезови. То се одражава и у натписима на печатима где се уместо нахијског суда јавља суд или магистрат окружја (*ПЕЧАТ. КНЯЖ. СРБ. МАГИСТР. ОКР. ЦРНРЕЧК; ПЕЧАТЬ СУДА ОКРУЖИЯ ГУРГУСО*).

Врхунац изградње независних српских институција у овом периоду било је доношење Устава на Сретењској скупштини 1835. године, који је после мање од месец дана, под притиском великих сила, суспендован.⁴³ Због непостојања законског оквира власти у периоду 1835–1838, долази до несталности српских установа и честих промена у њиховој

⁴¹ Сматра се да је Други српски устанак окончан трећим Хатишерифом и да је њиме Србија стекла положај аутономне кнежевине, односно вазално-трибутарне државе која је имала назависну унутрашњу управу унутар својих граница. Радош Љушић, *Историја српске државности, II, Србија и Црна Гора – нововековне српске државе*, Нови Сад 2001, 101.

⁴² Радош Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 2004, 204–205.

⁴³ У четвртном члану Сретењског устава био је дефинисан изглед грба Србије: „Грб народниј Србскиј представља крст на црвеном пољу, а међу краковима крста по једно оцило, окренуто ка крсту. Сав грб опасан је зеленим венцем с десне стране од растова, а са леве от маслинога листа.“

На крају Устава су потписи са личним печатима 231 народног представника којим су потврдили усвајање првог српског модерног устава. *Устав Књажества Србије 1835*, фототипско издање, Београд 2004.

организацији и називима. Магистрати, односно окружни судови, су од 1835. преименовани у исправничества, која остају управно-судске установе власти.⁴⁴ Све ово време печати задржавају сличну форму (штит са крстом и четири оцила, уоквирен венцима са обе стране), једино се у складу са називом мења натпис на печату. У септембру 1837. кнез Милош уместо исправничества поново враћа назив окружни магистрати, који на представама печата изнад српског грба сада добијају кнежевску круну, а одликује их богатија и сложенија израда.

И установе од националног значаја које настају после 1835. године као што су Књажеско-српски управитељни совјет, Војно-полицајна канцеларија, Државна апотека и Врховно надзиратељство карантина на печатима изнад грба имају кнежевску круну, уместо турског турбана из времена заједничке српско-турске управе. Поред тога, видљиво је да су ови печати сложеније израде и да се више водило рачуна о њиховом квалитету и изгледу. Тако је кнез Милош 1831. године наручио од учитеља Аврама Гашпаровића и Исаиловића да израде нацрт српског печата и грба и посебно објасне и протумаче значење симбола на њима. Од неколико понуђених верзија кнез је изабрао две и то уносећи и у њих измене. Уместо анђела на печатима који су предложени, вероватно по узору на печат Карловачке митрополије, кнез Милош је захтевао да се стави порфира, са чиме су се аутори сагласили и извршили измену. Нацрти су затим послати у Беч да се на основу њих направе печати и грб.⁴⁵

Печати државних установа за време прве Милошеве владавине у целини су били нешто скромнији у декорацији и начину израде, што говори о томе да су у највећој мери представљали рад самоуких домаћих мајстора. Иако није било сталности и прецизне дефиниције форме и изгледа печата државних установа, на њима временом почиње да преовлађује представа грба Србије преузета из Жефаровићеве *Стематографије*. Тај грб на коме се налазио крст са четири оцила која су постављена на штиту и уоквирена с десне стране храстовим, а са леве маслиновим лишћем постаће 1835. године по Сретењском уставу званични државни грб. Поред тога, тражење најпогоднијег државног уређења и промене назива установа одразили су се на разноликост печата пошто су установе са преуређењем и променом назива мењале и изглед печата.

⁴⁴ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 247.

⁴⁵ ДАС, КК, VII-789.

Лични печати

За разлику од печата установа у време изградње аутономног статуса Србије, печати истакнутих личности настали су на основу индивидуалних склоности појединих старешина. Посматрано из угла социјалне историје, лични печати су осликавали имовинску и друштвену диференцијацију, пошто је поседовање печата представљало израз високог друштвеног положаја и права које је том положају одговарало. Сачувани печати показују карактеристичну дилему, да ли грбови на печатима да буду јединствени и створе сопствени идентитет, или да варирају српски национални грб и тиме покажу своју припадност државном и народном врху.⁴⁶ Тако су најистакнутије личности, војводе, старешине и трговци у периоду формирања нововековне српске државе поседовали и по више печата. Неколико различитих печата имали су Јован и Јеврем Обреновић, Тома Вучић Перишић, Димитрије Давидовић, Милутин Савић Гарашанин, Јован Мићић, Цветко Рајовић, Милета Радојковић. Лични печати углавном су били монограмног типа, односно на њима се поред ликовне представе налазе иницијали или почетна слова имена власника. Широка употреба личних печата у прве три деценије 19. века говори о још увек недовољно изграђеној државној структури у којој су појединци своје личне печате употребљавали како за приватне, тако и за јавне, државне послове. У народној традицији остало је забележно да кнез Милош није одобравао шаренило личних печата које је било у употреби. Наводно је укорио брата Јеврема и Стојана Симића због употребе печата са свињском главом (грбом Трибалије) и двоглавим орлом (грбом Немањића), видевши у томе њихове претензије и угрожавање државне власти. Народна прича му је при том приписала речи које одржавају дубину проблематике: „али ћу ја свињску главу по њушци, а орлу ћу сломити оба крила, па сви да се скупите око крста (тј. грба Србије), ако не желите да опет водамо турске коње“.⁴⁷

С једне стране, употреба личних печата може се посматрати и као покушај изградње и афирмисања аристократије, а са друге стране, потискивање њихове употребе одражава настојања кнеза Милоша да сузбије тежње да се у Србији уведе сталешко уређење. Пракса употребе личног печата задржала се у каснијем периоду код српских владара који су имали своје династичке грбове и у складу са њима личне печате. Сачувани су лични печати које су користили кнез Михаило и краљ Милан Обреновић, као и краљ Петар Карађорђевић. Личне печате наставили су

⁴⁶ Драгомир Ацовић, *Херладика и Срби*, Београд 2008, 342.

⁴⁷ Н. Јовановић, *Грбови, заставе и химне у историји Србије*, 57.

да користе за приватне потребе и поједине истакнуте културне и јавне личности, међу којима је и Михаило Валтровић.⁴⁸

Унификација печата државних установа

Доношењем устава децембра 1838. године дошло је до изградње и утврђивања институција Србије, одакле је проистекло и устаљивање њихових печата.⁴⁹ У жељи да унифицира и доведе у ред употребу печата државних установа који су се разликовали и у форми и у величини, кнез Михаило 1841. године доноси Уредбу о опредељивању форме и величине печата свих надлештава Књажества Српског.⁵⁰ Овом уредбом он је одредио да се на државним печатима налази грб Србије са натписом надлештва датим са стране грба, с тим да је величина печата зависила од значаја одређеног надлештва. У том смислу члан 1 ове Уредбе гласио је: „Форма печата свију Надлежатељства по Књажеству Србском да буде по законно одобреном формулару, на ком се обични грб Србије с надписом Надлежатељства у наоколо види, и кои се у Књажеској Канцеларији храни“. Списак надлештава за које су предвиђени печати сведочанство је развоја српских институција за време Милошеве и Михаилове прве владавине. Највећи печати били су предвиђени за кнеза и Совјет, с тим да оба поседују по два печата – један већи за законе, уредбе, дипломе и друга важна акта и мањи за редовну кореспонденцију. По два печата, само мања од претходних, поседовала су и попечитељства, док су по један печат имала остала надлештва, међу којима су највеће величине били печати Апелационог суда и Главног војног штаба који су били исте величине. У следећу групу спадали су печати окружних судова, окружних начелстава, Главног војног комесаријата, Главног војног батаљона и Типографије. Док су најмањи били печати ђумрука, карантина и састанака. Кнез Михаило је такође наредио да се печати који су до тада били у употреби пошаљу на чување Књажеској канцеларији. Ову праксу унифицирања наставио је и кнез Александар Карађорђевић, па је тако када је 1843. године устројена Главна контрола указом одредио да њен печат буде исте величине као печати окружних начелстава.

⁴⁸ В. Мереник, И. Колај, *Печати и печатњаци у Историјском музеју Србије*, 124.

⁴⁹ Ферманом из јануара 1839. године регулисано је и питање изгледа српске заставе и грба који се налази на њој. Р. Љушић, *Историја српске државности*, 109.

⁵⁰ ДАС, Министарство иностраних дела (МИД), В, ф V, р170/841.

За доношење ове уредбе 1841. године може се рећи да представља прекретницу у историјском развоју употребе печата у Србији. Не само да су државне установе добиле јасно одређену форму печата, већ су њихово унифицирање и државни значај потиснули из употребе личне печате на које убудуће ретко наилазимо. О тежњи за уједначавањем форме печата сведочи и то да је одбијен предлог о изгледу печата београдске општине, који је одступао од прописаних норми о изгледу печата државних и локалних усанова. Предлог је садржавао више идеја са представама на којима су били приказани грб Трибалије, затим Небојшина кула, јагње и стилизовани грб Србије са сидром.⁵¹

Уједначење форме печата спроведено је и код црквених усанова. Уредбом кнеза Александра Карађорђевића 1857. године одређено је да у року од шест месеци све цркве набаве печате са представом храма дате цркве и натписом са стране, као и да ти печати буду исправни, једнообразни и исте величине.⁵² Уредба је такође прописала да се пуна веродостојност указује изводима из протокола крштених, венчаних и умрлих, што је наметало потребу да ова документа буду оверена одређеним званичним печатом.

Од опште тежње ка унификацији издвајали су се печати просветних и културних усанова. На њима су до половине шездесетих година XIX века преовладале симболичке ликовне представе, а ређе се налазио грб Кнежевине Србије. Међу такве печате спадали су печати Друштва српске словесности, Српског ученог друштва, Београдске гимназије, Шабачке полугимназије и Народног позоришта. Уставом Друштва Српске словесности који је донет 7. новембра 1841. године предвиђено је да Друштво има печат „који ће представљати необрађено поље, из кога се подиже споменик, на ком се види грб Србије, кои с леве стране тек изходеће сунце озарава. Невозделано поље, значи невозделано поље Српског књижевства: но художествене руке и образовани умови подижу споменик наукама у Србији, крчећи оно удо поље, и њиова намеренија благодатни зраци сунца, то јест просвештенија већ осветљавају.“⁵³ Печати Београдске гимназије и Шабачке полугимназије на симболичан начин

⁵¹ ДАС, Министарство унутрашњих дела (МУД), П ф XI р 7/847.

Београд, као престоница Србије, остао је током целог XIX века без свог званичног грба. На конкурс за избор грба Београда 1931. победио је предлог Ђорђа Андрејевића Куна који је исте године са мањим изменама усвојен. Александар Палавестра, *Илирски грбовници и други хералдички радови*, Београд 2010, 116.

⁵² ДАС, Државни савет (ДС), р 105/857.

⁵³ ДАС, ДС, р 425/841.

дочаравали су значај образовања и стицања знања, као и важност редовног школовања.

Сл. 4-01: Печат Друштва српске словесности, основаног 31. маја 1842. године.
(ДАС, ЗПч, 28/10)

Сл. 4-02: Отисак печата Народног позоришта, основаног 17. октобра 1868. године.
(ДАС, НП–22)

Сл. 4-03: Печат Београдске гимназије основане по одобрењу Првог намесништва 1839. године.
(ДАС, ЗПч, 29/2)

Сл. 4-04: Печат Шабачке полугимназије, основане према школском плану из 1836. године.
(ДАС, ЗПч, 29/22)

Друга половина XIX века представља монотонији период када је употреба печата у питању. У овом раздобљу можемо посматрати повећање и усложњавање бројних државних установа чији су печати углавном једнообразни. Промена у њиховом изгледу настаје само у случајевима крупних државних промена. Тако по проглашењу Србије за краљевину 1882. године и усвајањем новог грба, надлештва добијају нове печате са краљевским грбом и атрибутом у натпису „краљевско-српски“ уместо дотадашњег „књајеско-српски“. Изузетак у овом периоду представљају

печати различитих удружења, организација и странака које уживају слободу у избору форме и изгледа печата, али представе на њима временом губе на богатству и привлачности.

Изградња модерног друштва и државе, нарочито у XX веку, довела је до усложњавања државне организације и појаве огромног броја печата и њихове инфлације у модерном друштву. У овом периоду више није методолошки могуће пратити их и приказати као печате XIX века у време изградње српске државе, нити је сврсисходно, јер печати немају исти значај као што су имали раније. Девалвација печата огледа се у томе што се праве од јефтинијег материјала и једноставнијих су приказа због масовне употребе.

Закључак

Печати у Србији у XIX веку одражавају динамичан развој српске државности и могу се посматрати као симболи помоћу којих се јасно осликава историјска изградња српске државе и националног идентитета. Представе на печатима, употребљаване у изградњи нововековне српске државе, показују тежње за самосталношћу и повратком Србије на међународну сцену. Коришћена су знамења за која се веровало да имају корене у средњовековној српској држави и немањићкој традицији, чиме су јасно изражаване државотворне амбиције. У почетку је постојала варијација различитих српских симбола и није био извршен њихов коначан избор, а затим долази до дефинисања грба и осталих државних знамења. Печати су постали део репрезентативне културе и имали су значајну улогу у промовисању националних идеала и креирању националног идентитета. Пласирањем представа које су носили учвршћивана је лојалност и подршка становништва и јачана њихова мобилизација. На тај начин се путем печата може сагледати кристализација и сазревање идеја о изградњи и модернизацији српске државе и њених најважнијих установа.

Специфичност печата и њихова разноврсност омогућава њихово груписање и разврставање у неколико група помоћу којих би се могла сагледати разноврсност установа и области које представљају, као и процес изградње и заокруживања државне организације. За период када се односе на доба када нису постојали чврсти институционални оквири власти посебно се могу издвојити два хронолошка оквира – доба устаничке Србије и време прве владавине кнеза Милоша. Од устава из 1838. године постоји континуирани развој установа, па се за то раздобље

печати могу груписати према подели и организацији власти. У том смислу можемо разликовати: печате владара и централних државних установа, затим регионалне и локалне управе, правосуђа, мировних и општинских судова, печате установа просвете и културе, пограничних надлештава и служби, финансијских установа, привреде и саобраћаја. Као посебне групе такође се издвајају црквени и печати удружења, организација и странка.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Архиви – Archives

Државни архив Србије (ДАС) [Državni arhiv Srbije (DAS)]
Књажевска канцеларија (КК) [Knjažeska kancelarija (KK)]
Збирка Мите Петровића (ЗМП) [Zbirka Mite Petrovića (ZMP)]
Министарство иностраних дела (МИД) [Ministarstvo inostranih dela (MID)]
Министарство унутрашњих дела (МУД) [Ministarstvo unutrašnjih dela (MUD)]
Државни савет (ДС) [Državni savet (DS)]

Објављени извори – Published Primary Sources

Историја фондова Архива Србије, I, 1900–1922, прир. Љубинка Шкодрић, Београд 2019. [*Istorija fondova Arhiva Srbije, I, 1900–1922*, prir. Ljubinka Škodrić, Beograd 2019]

Стенографске белешке Народне скупштине за 1898, Београд 1899. [*Stenografske beleške Narodne skupštine za 1898*, Beograd 1899]

Устав Књажевства Србије 1835, фототипско издање, Београд 2004. [*Ustav Knjažestva Srbije 1835*, fototipsko izdanje, Beograd 2004]

Литература – Secondary Sources

The Seal in the West, Beijing 1996.

Zmajić, Bartol, *Heraldika. Sfragistika. Genealogija*, Zagreb 1971.

Ацовић, Драгомир, *Херладика и Срби*, Београд 2008. [Acović Dragomir, *Herladika i Srbi*, Beograd 2008]

Атлагић, Марко, „Сфрагистичко – хералдичко – вексиколошко наслеђе из Карађорђевог устанка 1804–1813. године“, у: Научни скуп *Карађорђе – корифеј Првог српског устанка*, Рача 2012, 153–165. [Atlagić Marko, „Sfragističko – heraldičko – veksikološko nasleđe iz Karadordeva ustanka 1804–1813. godine“, у: Naučni skup *Karađorđe – korifej Prvog srpskog ustanka*, Rača 2012, 153–165]

Атлагић, Марко, „Печати Карађорђеви и његових првака у Првом српском устанку“, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* 37 (2007) 405–412. [Atlagić, Marko, „Pečati Karađorđevi i njegovih prvaka u Prvom srpskom ustanku“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini* 37 (2007) 405–412.]

Витковић, Гаврило, „Нови податци за историју српских пресељеника у Угарској“, *Гласник Српског научног друштва* 36 (1879) 1–37. [Vitković, Gavriilo, „Novi podatci za istoriju srpskih preseljenika u Ugarskoj“, *Glasnik srpskog učenog društva* 36 (1879) 1–37]

Давидов, Динко, „Јубилеј Жефаровићеве Стематографије 1741–1991“, *Годишњак Библиотеке Матице српске* (1991) 153–157. [Davidov, Dinko, „Jubilej Žefarovićeve Stematografije 1741–1991“, *Godišnjak Biblioteke Matice srpske* (1991) 153–157]

Давидов, Динко, *Српска Стематографија. Беч 1741*, Нови Сад 2011. [Davidov, Dinko, *Srpska Stematografija. Beč 1741*, Novi Sad 2011]

Гавриловић, Михаило, *Милош Обреновић*, II, Београд 1909. [Gavrilović, Mihailo, *Miloš Obrenović*, II, Beograd 1909]

Екмечић, Милорад, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Београд 2008. [Ekmечић, Milorad, *Dugo kretanje između klanja i oranja. Istorija Srba u Novom veku (1492–1992)*, Beograd 2008]

Исаиловић Благоје, Митровић Момчило и Шкодрић Љубинка, *Архив Србије 1898–2018. Историја институције*, Београд 2019. [Isailović Blagoje, Mitrović Momčilo i Škodrić Ljubinka, *Arhiv Srbije 1898–2018. Istorija institucije*, Beograd 2019]

Јовановић, Ненад М., *Грбови, заставе и химне у историји Србије*, Београд–Цетиње 2010. [Jovanović, Nenad M., *Grbovi, zastave i himne u istoriji Srbije*, Beograd–Cetinje 2010]

Љушић, Радош, *Историја српске државности*, II, *Србија и Црна Гора – нововековне српске државе*, Нови Сад 2001. [Ljušić, Radoš, *Istorija srpske državnosti*, II, *Srbija i Crna Gora – novovekovne srpske države*, Novi Sad 2001]

Љушић, Радош, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 2004. [Ljušić, Radoš, *Kneževina Srbija (1830–1839)*, Beograd 2004]

Маринковић, Мирјана, *Турска канцеларија кнеза Милоша 1815–1939*, Београд 1999. [Marinković, Mirjana, *Turska kancelarija kneza Miloša 1815–1939*, Beograd 1999]

Марковић, Радосав, *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*, Београд 1957. [Marković, Radosav, *Vojska i naoružanje Srbije kneza Miloša*, Beograd 1957]

Мереник Владимир, и Колај Ирена, *Печати и печатњаџи у Историјском музеју Србије*, Београд 2016. [Merenik Vladimir, i Kolaj Irena, *Pečati i pečatnjaci u Istorijском музеју Srbije*, Beograd 2016]

Никић, Љубомир, „Аутобиографија Анастаса Јовановића“, *Годишњак Музеја града Београда* 3 (1956) 385–416. [Nikić, Ljubomir, „Autobiografija Anastasa Jovanovića“, *Godišnjak Muzeja grada Beograda* 3 (1956) 385–416]

Новаковић, Стојан, *Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности*, Београд 1884. [Novaković, Stojan, *Heraldički običaji u Srba u primeni i književnosti*, Beograd 1884]

Палавестра, Александар, *Илирски грбовници и други хералдички радови*, Београд 2010. [Palavestra, Aleksandar, *Ilirski grbovnici i drugi heraldički radovi*, Beograd 2010]

Палавестра, Александар, „Измишљање традиције: илирска хералдика“, *Етноантрополошки проблеми* 3 (2010) 183–199. [Palavestra, Aleksandar, „Izmišljanje tradicije: ilirska heraldika“, *Etnoantropološki problemi* 3 (2010) 183–199]

Петровић, Мита, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, II, Београд 1898. [Petrović, Mita, *Finansije i ustanove obnovljene Srbije do 1842*, II, Beograd 1898]

Поповић, Душан, *Срби у Војводини, II, Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790*, Нови Сад 1959. [Popović, Dušan, *Srbi u Vojvodini, II, Od Karlovačkog mira 1699 do Temišvarskog sabora 1790*, Novi Sad 1959]

Поповић, Радомир, „Анастас Јовановић – ангажовани обреновићевац“, у: *Идентитети и медији. Уметност Анастаса Јовановића и његово доба*, Београд 2017, 53–67. [Popović, Radomir, „Anastas Jovanović – angažovani obrenovićevac“, у: *Identiteti i mediji. Umetnost Anastasa Jovanovića i njegovo doba*, Beograd 2017, 53–67]

„Упутство о обради и чувању печата и жигова“, *Архивски преглед* 2 (1972) 31–39. [„Uputstvo o obradi i čuvanju pečata i žigova“, *Arhivski pregled* 2 (1972) 31–39]

Шакота, Славко, „Сликарско дела Петра Николајевића Молера“, *Зборник Музеја Првог српског устанка* 1 (1959) 115–142. [Šakota, Slavko, „Slikarsko dela Petra Nikolajevića Molera“, *Zbornik Muzeja Prvog srpskog ustanka* 1 (1959) 115–142]

Шакота, Славко, „Прилог сфрагистици Првог српског устанка“, *Зборник Музеја Првог српског устанка* 2 (1960) 105–111. [Šakota, Slavko, „Prilog sfragistici Prvog srpskog ustanka“, *Zbornik Muzeja Prvog srpskog ustanka* 2 (1960) 105–111]

Шакота, Славко, „Један Хаџи Рувимов граверски рад“, *Зборник Музеја Првог српског устанка* 2 (1960) 113–118. [Šakota, Slavko, „Jedan Hadži Ruvimov graverski rad“, *Zbornik Muzeja Prvog srpskog ustanka* 2 (1960) 113–118]

Ljubinka ŠKODRIĆ
Aleksandar MARKOVIĆ

SEALS IN SERBIA DURING THE 19TH CENTURY

Summary

The seals used in Serbia during the 19th century reflect the dynamic development of Serbian statehood and creation of national identity. They can be analyzed as symbols of historical establishment of the Serbian state. The images on seals, used in creation of the modern Serbian state, represent aspirations towards independence and return of Serbia on the international scene. State-building ambitions were expressed by the use of emblems which were believed to have roots in the medieval Serbian state and tradition. At the beginning, there was a significant variation of different Serbian symbols and its final shape was left open-ended. By the time, the coat of arms and other national symbols were defined. Soon seals became the part of representative culture as well, with a role in the promotion of national ideals. By popularization of the symbols they displayed, the loyalty and support of the population was strengthened. In that way, the crystallization and maturing of ideas about the construction and modernization of the Serbian state and its most important institutions can be seen through seals.

The specificity and diversity of the seals allows their classification into several groups in order to recognize the diversity of institutions and areas they represent, as well as the process of state building. From the earliest period of modern Serbian statehood, characterized by weak institutional frameworks, two chronological periods can be singled out – the time of the First Serbian Uprising and the time of the first rule of Prince Miloš Obrenović. Since the Constitution of 1838, in place was the continuous development of institutions – for that period the seals can be grouped according to the division and organization of the government.

Оригиналан научни рад

Чланак примљен: 24.03.2021.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 10.08.2021.